

Ірина ГАВРИЛОВА,

orcid.org/0000-0003-2322-8051

старший викладач кафедри прикладної лінгвістики

Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

(Харків, Україна) havrylovairyna@gmail.com

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРЕННЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено лексико-граматичні особливості словотворення в сучасній німецькій мові зі встановленням різних способів словотвору, їхніх характеристик та способів творення.

У німецькій мові існують словотворчі моделі, головними серед них є структури, зразки, схеми, що лежать в основі будь-якого німецького слова. Нові лексичні одиниці з'являються в результаті словоскладання, приєднання до основи словотворчого афіксу; особливим типом словотвору є перехід слова з однієї категорії частин мови в іншу, а також скорочення. Деривація передбачає творення нових слів за допомогою афіксів – реляційних, дериваційних, нульових. Безафіксна деривація визначається як імпліцитна, у свою чергу афіксальна називається експліцитною. У системі дієслова частіше використовують префікси, а в системі іменника і прикметника – суфікси.

Німецькі складні слова складаються з двох або більше безпосередніх складників. Всі німецькі складні слова поділяють на три основні типи: атрибутивні композити, копулятивні композити, зсуви. Між безпосередніми складниками в атрибутивних композитах домінують відношення підпорядкування, в копулятивних композитах – відношення сурядності, а зсуви виникли зі словосполучень чи цілих речень.

За формою сполучення існують справжні й несправжні складні слова. Іменники, перший компонент яких вживається в нефлективній формі, належать до справжніх. Другий тип композитів відрізняється тим, що його тип вживається із залишками давніх флексій.

У разі конверсії відбувається перехід слова з однієї частини мови в іншу. Конверсія належить до імпліцитного типу утворення нових слів, тому що є безафіксним способом словотвору. Найпоширенішими типами конверсії в німецькій мові є субстантивізація та ад'єктивізація. Інтернаціоналізми як форма запозичень виникають спочатку в одній мові, потім переходять у більшість інших мов світу, пристосовуючись до морфологічної та орфографічної структури цих мов.

Одним із продуктивних способів словотвору в німецькій мові є скорочення, які класифікуються відповідно до того, яка частина слова скорочується і відпадає, а яка залишається. Словотвірні одиниці та процеси можна досліджувати структурними методами – дистрибутивним і трансформаційним аналізом, а також квантитавними методами.

Ключові слова: *словотворчі моделі, деривація, складання основ, конверсія, скорочення.*

Iryna HAVRYLOVA,

orcid.org/0000-0003-2322-8051

Senior Lecturer at the Department of Applied Linguistics

National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”

(Kharkiv, Ukraine) havrylovairyna@gmail.com

LEXICAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF WORD FORMATION IN MODERN GERMAN

The article examines the lexical and grammatical features of word formation in modern German with the establishment of different ways of word formation, their characteristics and methods of creation. In German there are word-formation models, the main among them are the structures, patterns, schemes that underlie any German word. Considering the features of this issue, we can say that in German there are such basic types of word formation as derivation, addition, conversion and reduction. Derivation involves the creation of new words with the help of affixes – relational, derivational, zero affixes. Non-affixal derivation is called implicit, in turn affixal is called explicit. After analyzing of scientific researches, it can be argued that in the system of verbs more often are used prefixes, and in the system of nouns and adjectives are used suffixes. German compound words consist of two or more direct components. All German compound words are divided into attributive and copulative. Among the direct components in attributive composites there are relations of subordination, which dominate, but in copulative composites there are relations of congruence. According to the form of combination, there are real and unreal complex words. Nouns where the first component is used in the inflectional form belong to the real ones. The second type of composites differs through using of ancient inflections. The elements

that connect parts of a compound word are called connective. At conversion there is a transition of a word from one part of speech to another: Conversion belongs to the implicit type of new word formation, because it is a non-fixed way of word formation. Having studied the methods of word formation, it can be argued that the most common types of conversion in the German language are substantiation and adjectivation.

One of the productive ways of word formation in the German language is reduction, it is classified according to which part of the word is shortened and dropped, and which remains. Word-forming units and processes can be studied by structural methods distributive and transformational analysis, as well as quantitative methods.

Key words: types of word formation, derivation, addition, conversion, reduction.

Постановка проблеми. Перебуваючи в постійному русі, мова безперервно розвивається, вдосконалюється, маючи своє сьогодні, минуле і майбутнє. Збагачення словника – це один із найважливіших чинників розвитку мови, свідчення її динамічного характеру. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується підвищеним інтересом до вивчення всіх аспектів створення, функціонування, будови і класифікації похідних і складних слів. Піднімаються питання про статус словотворчих одиниць та словотворчих значень, які викликають інтерес відомих мовознавців.

Аналіз досліджень. Дослідженнями питань словотвору займалися відомі вчені, такі як М. Д. Степанова, Р. Г. Гатауллін, В. І. Говердовський, Н. Ф. Клименко, О. С. Кубрякова, М. С. Улуханов, В. Фляйшер та інші.

Мета статті полягає в розкритті способів словотвору, тенденцій його розвитку та функціонування в сучасній німецькій мові та визначення найбільш плідного способу поповнення лексичного запасу.

Виклад основного матеріалу. Поповнення словника – це один із факторів, який відіграє важливу роль у розвитку мови і є наслідком її динамічного характеру. Протягом розвитку суспільства відбувається створення нових предметів, явищ, вони відбиваються в нових словах і значеннях (Тюріна, 2014: 23–26).

Словотвір як наука про творення нових слів за певними зразками, моделями вивчає компоненти, з яких складаються складні чи похідні слова, досліджує структури новостворених слів, закономірності їх утворення в мові, зокрема в німецькій мові.

Бодуен де Куртене вважав словотвір розділом морфології, який включає в себе, зокрема, етимологію та вчення про флексії. Словотвір він розглядав як науку про словотворчі суфікси, з одного боку, і теми або основи – з іншого (Fleischer, 1976: 78). Вперше у вчення про словотвір додається вивчення основ, бо до цього у вчення про словотвір входило дослідження тільки словотворчих афіксів (Кирпиченко, 2006). З виокремленням лексикології до розряду самостійної науки словотвір почали розглядати як її складову частину. Категорії словотворення мають широке лексико-семантичне значення

і наочно демонструються за допомогою морфем. Розрізняють вільні і зв'язні морфемі. Вільними морфемами називають морфемі, які можуть вживатися у мові самостійно і збігаються з простими словами. Так, слово *Tisch* складається з однієї вільної морфемі. Зв'язні морфемі називають афіксами, вони не можуть вживатися у мові самостійно. Наприклад: *Tisch-ler* – *столяр*, *Tisch-e* – *столи* (-*ler* und -*e* є зв'язаними морфемами). Зв'язні морфемі, як показано в наведених прикладах, можуть слугувати для творення нових слів або творення нових форм слова. Серед зв'язних морфем розрізняють словотвірні та словозмінні.

Шляхом словотвору утворюються одиниці з новим морфологічним складом. Нові лексичні одиниці з'являються в результаті словоскладання, фонетичної зміни кореня, приєднання до основи словотворчого афіксу; особливим типом словотвору є перехід слова з однієї категорії частин мови в іншу. Наприклад, утворення похідних слів від дієслова *fliegen*: *emporfliegen* – *взлітати вгору* (словоскладання), *der Flieger* – *пілот* (суфіксація), *der Flug* – *літак* (фонетична видозміна кореня), *das Fliegen* – *політ* (субстантивізація, один із випадків переходу слова в іншу категорію частин мови) (Степанова, 1962: 42).

Основними лексичними засобами розвитку словникового складу є словотвір, зміна значень слова, які в подальшому призводять до появи омонімів, і запозичень (Степанова, 1962: 41).

Лексичні засоби словотворення є більш розгалуженими і складними за структурою, ніж граматичні, що узагальнюють лексичні явища і підкреслюють їхню індивідуальність. Це уможливує існування німецького словотвору і словотвору загалом як самостійної категорії (Степанова, 2003: 153).

Система німецького словотвору умовно може бути поділена на:

1) засоби, які використовуються для утворення нових слів (основи, суфікси, префікси, вставні елементи, субафікси та ін.): *um-*, *ver-*, *-sam*, *-mann* тощо;

2) моделі, які слугують для створення слів (структури, зразки, схеми, що лежать в основі будь-якого німецького слова);

3) типи словотвору – це вся сукупність слів мови, які побудовані за певними моделями, які уводять до складу той чи інший словотворчий засіб.

4) поля – це шари німецького словника, що містять у собі всі слова мови, які мають будову однієї моделі.

Сучасна система німецького словотвору не може обмежуватися тільки двома великими групами – словоскладанням і афіксальним словотвором або деривацією.

Окрім цих типів словотворення, в німецькій мові поширені інші типи – перехід слова з однієї частини мови в іншу і творення складноскорочених слів. Деривація характеризується приєднанням словотворчого афіксу до кореневої морфеми чи до основи слова. Деривація поділяється на суфіксацію (*Freund+schaft = Freundschaft*) та префіксацію (*Ur+Mensch = Urmensch*).

В. Фляйшер (Fleischer, 1976) розрізняє 2 види деривації – експліцитну та імпліцитну.

Експліцитна деривація представляє собою морфемну конструкцію, в якій із невідокремлюваних складників тільки перший корінь може існувати вільно. Перший конститuent позначається також як базис деривації: *sand+ig = sandig*, *Les+er = Leser*, *Schön+heit = Schönheit*.

За імпліцитної деривації нове слово утворюється завдяки зміні належності до певної частини мови. Це полягає в переході слова в іншу частину мови, наприклад: *binden – Band, Bund; greifen – Griff; treiben – Trieb* (Росовська).

У німецькій мові також існує безафіксна деривація як вид імпліцитної деривації (Fleischer, 1976: 174–175), що використовується для утворення іменників від вербальних форм: *Lauf, Halt, Ruf, Schaf, Schlag ma in*. Інколи вихідна форма дієслова може мати префікс, похідний іменник зберігає цей префікс: *Zerfall, Beweis, Entwurf*.

В окремих випадках під час творення нового слова способом деривації одночасно використовують префікс і суфікс *Berg>Gebirge*. Тип такого афікса (ge-e), називається конфікс, а тип деривації – комбінаторна деривація (Левицький, 2014: 174–175).

За здатністю утворювати нові слова афікси поділяють на продуктивні й непродуктивні (Королева). Продуктивними афіксами вважаються ті, які не втратили своєї словотворчої здатності в сучасній німецькій мові, а непродуктивні афікси активно використовувалися для утворення нових слів у минулі роки розвитку німецької мови. До продуктивних суфіксів у сучасній німецькій мові належать суфікси іменників -heit, -keit, -ung, -er; суфікси прикметників -ig, -lich, -isch та інші.

Під час словоскладання нове слово утворюється завдяки з'єднанню двох або більше коренів з використанням сполучувального елемента або без нього: *Muttersprache, Tageslicht, Landesregierung*. Словоскладання в німецькій мові поділяється за різними критеріями:

1) за походженням та структурою: *Deutschlehrer* (структурно-генетична класифікація);

2) за семантичними і синтаксичними відносинами між компонентами композитів – *die Langweile, der Taugenichts* (семантично-синтаксична класифікація);

3) за належністю складеного слова до відповідної частини мови – *kinderlieb, abhehmen, spazierengehen* (морфологічна класифікація) (Росовська).

Сучасні мови обов'язково включають у систему свого словотвору складноскорочені слова. Німецькі скорочення є в усіх стилях мови. Складноскорочені слова виникають через потреби в економії часу й виразних засобах (Eherich, 1981: 124).

У разі усічення основ наявні в мові складні слова або словосполучення скорочують у вигляді нового слова (Левицький, 2014: 202–203). Німецькі складноскорочені слова утворюють особливе словотворче поле. Один із полюсів утворюють слова з початкових букв елементів. Другий полюс цього поля становлять відносно менш продуктивні складноскорочені слова типу вставного словотвору: *Krad (z Kraftfahrrad) damals (z dort i damals)*. Між ними розташовуються такі види складноскорочених слів, як складові скорочення *Schuppo (Schutzpolizei), Krippo (Kriminalpolizei)* і форми типу *Bus (Omnibus), Abteil (Abteilung)*, комбіновані складноскорочені слова типу *D-Zug, U-Bahn*, а також абрєвіатури типу ребусів *Erdg (Erdgeschoss)*. З огляду на семантику всі складноскорочені слова можна поділити на слова з прямим і переносним значенням. Цікавими є скорочення, що складаються з початкових звуків частин складного слова чи словосполучення, під час читання яких утворюється один чи кілька злитих складів, наприклад, вульгаризм *knif – Kommt nicht in Frage! чи Miba – Miniaturbahn*. Особливу фонетичну й орфографічну характеристику має жартівливе скорочення *ff – viel Vergnugen!* Це скорочення зроблене не на орфографічній, а на фонетичній основі.

Хоча скорочення і зручні, все ж таки вони нелегко входять у життя. Деякі скорочення малозрозумілі, особливо технічні абрєвіатури, саме цим пояснюється протест багатьох сучасних німецьких учених проти засилля складноскорочених слів (Кирпиченко, 2006: 63–64).

Термін «запозичення» означає процес засвоєння слова, вираження або значення іншого слова однією мовою, так і результат цього процесу – запозичене слово. Іноземний словниковий склад засвоюється зі своїми фонетичними, орфографічними і морфологічними ознаками. У німецькій мові вони можуть розпізнаватися за певними «ознаками», наприклад, за суфіксом: лат. *-ia*, нем. *-ie*; франц. *-ier*; нем. *-ieren* тощо (Разумова).

Мовознавці Степанова, Чернишова і Хантимиров (Степанова, 2003; Ханимиров, 2002) розрізняють 2 форми запозичень:

1) Формальне запозичення – перехід іноземного слова в тій формі, в якій воно пишеться і звучить в мові, з якої запозичено, тобто іноземний звуковий склад залишається без змін: *Chauffeur* – водій, *шофер*, *Chaussee* – шасі, *Restaurant* – ресторан, *Portemonnaie* – портмоне, *Hotline* – гаряча лінія, *Voicemail* – голосова пошта. До формальних запозичень належать також екзотизми: *Dollar*, *Euro*, *Eurocent*, *Berlin*, *Rubel*, *Kreml*, *Perestroika*.

2) Запозичення – штампи, ускладнені запозичення. Їх сенс полягає в тому, що іноземний зміст відтворюється засобами рідної мови. Запозичення-штампи можна поділити на три підвиди: запозичення-переклади (кальки), запозичення-переноси (лексичні запозичення, словотвірні кальки) і запозичені значення (семантична калька).

Під запозиченням-перекладом розуміють точний переклад кожної частини слова (за морфемами) або групи слів за окремими лексемами: *entdecken* – *de-couvrir* – відкривати (із французької

мови), *Fuß-ball* – *foot-ball* – футбол, *nutz-los* – *useless* – даремний (з англійської).

Під запозиченнями-переносами, тобто передачею морфемної структури іншомовного слова засобами запозиченого слова, розуміють словотвірні кальки, які передають вільно вихідне слово: *Halbinsel* – лат. *paeninsula* – півострів, *Steckenpferd* – англ. *hobby-horse* – дерев'яний коник.

Деякі лінгвісти (Хантемиров, 2002; Neumann, 1976) виділяють ще одну форму запозичень – інтернаціоналізми. Під інтернаціоналізмами розуміють слова, які виникли спочатку в одній мові й потім перейшли в більшість інших мов світу, пристосувалися до морфологічної та орфографічної структури цих мов і вживаються зазвичай в одному і тому ж значенні: *Revolution* – революція, *Demokratie* – демократія, *Politik* – політика. Запозичення було і є дуже продуктивним засобом збагачення німецького словникового складу. Багато запозичень так міцно проникли в словниковий склад німецької мови, що стали стабільними елементами словникового запасу. Вони повністю асимілювалися: *Mauer* (лат. *Murus*) – стіна, *Fenster* (*fenestra*) – вікно, *Keller* (*cellarum*) – підвал.

Висновки. Процес становлення мови, її вдосконалення ніколи не припиняється. Розглянувши способи словотвору та його функціонування в сучасній німецькій мові, визначено найбільш плідні способи поповнення лексичного запасу – словоскладання, деривацію, конверсію та складноскорочені слова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кирпиченко О. Є. Способи словотвору в сучасній німецькій мові. *Держава та регіони* : науково-виробничий журнал. Запоріжжя : Гуманітарний університет «ЗІДМУ», 2006. № 2. С. 63–64.
2. Кирпун О. Ф. Порівняльна типологія німецької і української мов (словотворення). *Новітня Філологія* : науково-виробничий журнал. Миколаїв : МДГУ, 2015. № 6. С. 51–54.
3. Королева А. В. Особливості словообразования в немецком языке. URL: https://knowledge.allbest.ru/languages/3c0a65635b3bc69b5d43a88421216d27_0.html
4. Левицький В. В. Лексикологія німецької мови. Вінниця : Нова Книга, 2014. 384 с.
5. Мусатов В. Н. Словообразовательная полисемия отглагольных суффиксальных существительных в современном русском языке. Москва : Флинта, 2014. 448 с.
6. Проскурина З. А. Типы полисемии именных дериватов первой ступени словообразовательного гнезда. *Молодой ученый* : сборник научных работ. Москва : 2014. № 2. С. 959–961.
7. Разумова Н. В. Формы и причины заимствований в немецком языке. URL: <https://e-koncept.ru/2016/56398.html>
8. Росовська В. О. Типи словотвору в сучасній німецькій мові. URL: <https://kurs841.wordpress.com/розділ-1-словотвір-у-німецькій-мові-шл/>
9. Степанова М. Д. Лексикологія німецького мови. Москва : Высшая Школа, 1962. 318 с.
10. Степанова М. Д. Лексикологія сучасного німецького мови. Москва : Академія, 2003. 256 с.
11. Тюрина Р. Я. К вопросу о статусе словообразования в современной русистике. *Актуальные вопросы словообразования и мотивологии* : сборник науч. работ. Томск, 2014. № 2 (65). С. 23–26.
12. Хантемиров С. М. Лексикологія німецького мови. Уфа : Изд-во БГПУ, 2002. 96 с.
13. Eherich V. Nominalierungen. Nimwegen : Dandi, 1981. 366 S.
14. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Auf I. Leipzig, 1976. 363 S.
15. Neumann W. Theoretische Probleme der Sprachwissenschaft. Berlin, 1976. 561 S.
16. Schippan T. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. Thübingen : Max Niemeyer Verlag, 2002. 316 S.

REFERENCES

1. Kyrpychenko O. Ye. Sposoby slovtvoru v suchasni nimetskii movi [Ways of word formation in modern German]. Derzhava ta rehiony: naukovo-vyrobnychi zhurnal. Zaporizhzhia: Humanitarnyi universytet «ZIDMU», 2006. – № 2. – С. 63–64. [in Ukrainian].
2. Kyrpun O. F. Porivnialna typolohiia nimetskoi ukrainskoi mov (slovtvorennia) [Comparative typology of German and Ukrainian languages (word formation)]. Novitnia Filolohiia: naukovo-vyrobnychi zhurnal. Mykolaiv MDHU, 2015. – № 6. – С. 51–54. [in Ukrainian].
3. Koroleva A. V. Osobennosti slovoobrazovniia v nemetskom yazyke. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupa: https://knowledge.allbest.ru/languages/3c0a65635b3bc69b5d43a88421216d27_0.html [in Russian]
4. Levytskyi V. V. Leksykolohiia nimetskoi movi. [Lexicology of the German language]. Vinnytsia: Nova Knyha, 2014. – 384 s. [in Ukrainian].
5. Musatov V. N. Slovoobrazovatelnaia polysemia otlaholnykh suffyksalnykh sushchestvityelnykh v sovremennom russkom yazyke. [Word-forming polysemy of verbal suffix nouns in modern Russian]. Moskva: Flinta, 2014. – 448 s. [in Russian]
6. Proskuryna Z. A. Typy polysemii imennykh deryvatov pervoi stupeny slovoobrazovatelnoho hnizda. [Types of polysemy of nominal derivatives of the first stage of a word-building nest]. Molodoi uchenyi. Sbornyknauchnykh rabot Moskva: 2014. – № 2. – S. 959–961. [in Russian]
7. Razumova N.V. Formy y prychny zaيمstvovani v nemetskom yazyke [Forms and reasons for borrowing in German]. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupa: <https://e-koncept.ru/2016/56398.html> [in Russian]
8. Rosovska V.O. Typy slovtvoru v suchasni nimetskii movi. [Type a word for words in the current word-for-word movement]. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupa: <https://kurs841.wordpress.com/розділ-1-словотвір-у-німецькій-мові-шл/> [in Ukrainian].
9. Stepanova M. D. Leksykolohiia nemetskoho yazyka. [German lexicology]. – Moskva: Vysshaiashkola, 1962. – 318 s. [in Russian].
10. Stepanova M. D. Leksykolohiia nemetskoho yazyka. [German lexicology]. Moskva: Akademiia, 2003. – 256 s.
11. Tiuryna R.Ya. K voprosu o statuse slovoobrazovaniia v sovremennoi rusystyke. [On the status of word formation in modern Russian studies]. Aktualnye voprosy slovoobrazovaniia i motyvolohyy. Sbornyk nauch. rabot – Tomsk: 2014. – № 2(65). – S. 23–26 [in Russian].
12. Khantymyrov S. M. Leksykolohiia nemetskoho yazyka. [Lexicology of the German language]. Ufa: Yzd-vo BHPU, 2002. – 96 s [in Russian].
13. Eherich V. Nominalierungen. Nimwegen: Dandi, 1981. – 366 S. [in German].
14. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. [Word formation of the contemporary German language] Aufl.: Leipzig, 1976. – 363 S. [in German].
15. Neumann W. Theoretische Probleme der Sprachwissenschaft. [Theoretical problems in linguistics] Berlin, 1976. – 561 S. [in German].
16. Schippan T. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. [Lexicology of contemporary German.] Thübingen: Max Niemeyer Verlag, 2002. – 316 S. [in German].